

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΛΙΑΡΤΗΣ κατά ΕΛΛΑΔΑΣ

(Προσφυγή αριθ. 16906/10)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

10 Μαΐου 2012

Η παρούσα απόφαση είναι οριστική. Μπορεί να υποστεί τυπικές διορθώσεις.

Στην υπόθεση Λιάρτης κατά Ελλάδας,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώτο τμήμα), συνεδριάζοντας σε τμήμα αποτελούμενο από τους:

Nina Vajić, *πρόεδρος*,

Peer Lorenzen,

Khanlar Hajiyev,

Mirjana Lazarova Trajkovska,

Julia Laffranque,

Λινό-Αλέξανδρο Σισιλιάνο,

Erik Møse, *δικαστές*,

και André Wampach, *αναπληρωτής γραμματέας τμήματος*.

Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 17 Απριλίου 2012,

Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την ημερομηνία αυτή:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση έχει εισαχθεί με μία προσφυγή (αριθ. 16906/10) στρεφόμενη κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας από έναν υπήκοο του Κράτους αυτού, τον κύριο Αναστάσιο Λιάρτη («ο προσφεύγων»), ο οποίος προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου στις 22 Μαρτίου 2010 δυνάμει του άρθρου 34 της Σύμβασης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Ο προσφεύγων εκπροσωπείται από τον κύριο Β. Χειρδάρη, δικηγόρο του συλλόγου Αθηνών. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπήθηκε από τους απεσταλμένους του αντιπροσώπου της, κυρία Φ. Δεδούση, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και κύριο Δ. Καλόγηρο, δικαστικό αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Ο προσφεύγων παραπονείται ειδικότερα για την απουσία ιατρικής φροντίδας προσαρμοσμένης στα προβλήματα υγείας του κατά την κράτησή του.

4. Στις 31 Μαΐου 2010, η προεδρεύουσα του τμήματος αποφάσισε να εφαρμόσει το άρθρο 39 του κανονισμού, υποδεικνύοντας στην

Κυβέρνηση ότι ήταν επιθυμητό προς το συμφέρον των διαδίκων και της ομαλής διεξαγωγής της διαδικασίας να διαταχθεί η μεταφορά του προσφεύγοντος σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο προκειμένου αυτός να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση, σύμφωνα με τη γνωμάτευση των θεραπόντων ιατρών του. Έδωσε ομοίως προτεραιότητα στην προσφυγή δυνάμει του άρθρου 41 του κανονισμού.

5. Στις 10 Φεβρουαρίου 2011, η προσφυγή κοινοποιήθηκε στην Κυβέρνηση. Όπως επιτρέπει το άρθρο 29 § 1 της Σύμβασης, αποφασίσθηκε επίσης να αποφανθεί το τμήμα συγχρόνως επί του παραδεκτού και επί της ουσίας.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

I. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

6. Ο προσφεύγων έχει γεννηθεί το 1968 και κρατείται επί του παρόντος στις αγροτικές φυλακές της Τίρυνθας.

A. Η ποινική διαδικασία που ανοίχθηκε σε βάρος του προσφεύγοντος

7. Στις 4 Δεκεμβρίου 2006, ο προσφεύγων συνελήφθη και προφυλακίστηκε για ένοπλη ληστεία και άλλα αδικήματα. Στις 4 Απριλίου 2008, το κακουργιοδικείο Αθηνών τον καταδίκασε σε ποινή κάθειρξης είκοσι τριών ετών και έξι μηνών (αποφάσεις αριθ. 518, 670, 804, 1996/2008). Ο προσφεύγων άσκησε έφεση. Η δικάσιμος για την κατ'έφεση δίκη ορίστηκε για τις 22 Δεκεμβρίου 2010. Με την απόφασή του αριθ. 3256/2010, το εφετείο Αθηνών τον καταδίκασε σε ποινή κάθειρξης επτά ετών και εννέα μηνών.

B. Η κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντος όπως αυτή προκύπτει από τα προσκομισθέντα ιατρικά πιστοποιητικά

8. Στις 12 Απριλίου 2007, ενώ ο προσφεύγων τελούσε υπό κράτηση, διαγνώστηκε ότι έπασχε από υπερόστωση του μαστοειδούς μέρους του δεξιού τμήματος του εγκεφάλου του. Στις 31 Μαΐου 2007, ένας νευροχειρουργός του δημόσιου νοσοκομείου «Γεώργιος Γεννηματάς» διαπίστωσε ότι ο προσφεύγων έπρεπε να χειρουργηθεί για να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα της υπερόστωσης. Συνέστησε επίσης τη μεταφορά του σε άλλη κλινική λόγω της μακριάς λίστας αναμονής στο προαναφερόμενο δημόσιο νοσοκομείο. Στις 22 Ιουνίου 2007, ένας νευροχειρουργός της ψυχιατρικής κλινικής των φυλακών Κορυδαλλού διαπίστωσε την ανάγκη χειρουργικής επέμβασης προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο καλοήθης όγκος. Στις 28 Αυγούστου 2007, διαπιστώθηκε ότι ο προσφεύγων έπασχε ομοίως από οξεία οσφυαλγία. Σύμφωνα με την ιατρική βεβαίωση της 29^{ης} Αυγούστου 2007, ο παθολόγος του ψυχιατρικού τμήματος των φυλακών Κορυδαλλού εξέτασε τον προσφεύγοντα και διαπίστωσε την ανάγκη χειρουργικής επέμβασης στο μαστοειδές μέρος του δεξιού τμήματος του εγκεφάλου του. Στις 10 Σεπτεμβρίου 2007, ένας γιατρός του γενικού νοσοκομείου της Λαμίας διαπίστωσε ότι ο όγκος στον εγκέφαλο προκαλούσε ημικρανίες και λιποθυμίες.

9. Στις 16 Νοεμβρίου 2007, ο προσφεύγων απηύθυνε μία βεβαίωση στις σωφρονιστικές αρχές των φυλακών Κορυδαλλού. Υποστήριζε ότι οι ιατρικές αρχές του είχαν συστήσει να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις για την υπερόστωσή του και, εν ανάγκη, να χειρουργηθεί. Σε αυτό το πλαίσιο, ο προσφεύγων δήλωσε ότι, προς το παρόν, αρνείτο να υποβληθεί σε περαιτέρω ιατρικές εξετάσεις ή, ακόμη, και σε μία χειρουργική επέμβαση.

10. Στις 30 Οκτωβρίου 2008, ένας χειρουργός εξέτασε τον προσφεύγοντα στις φυλακές Κορυδαλλού και βεβαίωσε ότι έπασχε από ημικρανίες και εμβοές λόγω του καλοήθους όγκου του. Σημείωσε επιπλέον ότι λόγω της οξείας οσφυαλγίας από την οποία έπασχε ο προσφεύγων, τα νεύρα υφίστατο σημαντική συμπίεση. Κατέληξε ότι η οσφυαλγία έπρεπε να αντιμετωπισθεί χειρουργικά.

11. Στις 16 Δεκεμβρίου 2008, ένας νευροχειρουργός του δημόσιου νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς» εξέτασε τον προσφεύγοντα και κατέληξε ότι έπρεπε να εγχειρισθεί λόγω της χρόνιας οσφυαλγίας του.

12. Στις 4 Μαρτίου 2009, ένας ορθοπαιδικός του γενικού νοσοκομείου της Άμφισσας βεβαίωσε ότι ο προσφεύγων είχε οξείες κρίσεις οσφυαλγίας.

13. Στις 15 Σεπτεμβρίου 2009, ο προσφεύγων μεταφέρθηκε στο δημόσιο νοσοκομείο της Λαμίας όπου εξετάστηκε και ο θεράπων ιατρός συνέστησε να γίνει μαγνητική τομογραφία. Στη βεβαίωση της 29^{ης} Δεκεμβρίου 2009, το ίδιο νοσοκομείο ανέφερε ότι δεν είχε πραγματοποιηθεί μαγνητική τομογραφία.

14. Στις 28 Σεπτεμβρίου 2009, ένας γιατρός του ιατρείου των φυλακών Μαλανδρίνου, όπου ο προσφεύγων είχε εν τω μεταξύ μεταφερθεί, βεβαίωσε εκ νέου την ανάγκη χειρουργικής επέμβασης στον καλοήγη όγκο. Σημείωσε επίσης ότι η οσφυαλγία προκαλούσε στον προσφεύγοντα μία εκφύλιση των μεσοσπονδύλιων δίσκων και ότι απαιτείτο εξέταση από εξειδικευμένο γιατρό.

15. Στις 30 Σεπτεμβρίου 2009, ο νευροχειρουργός Σ.Τ. κατέληξε, αφού συμβουλευθηκε τον ιατρικό φάκελο του προσφεύγοντα και τις μαγνητικές τομογραφίες, ότι απαιτείτο χειρουργική εκτίμηση των παθήσεών του καθώς και νοσηλεία του σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο.

16. Στις 26 Ιανουαρίου 2010, ο ιατροδικαστής Ε.Σ., μετά από αίτημα του δικηγόρου του προσφεύγοντος, συνέταξε έκθεση επί της κατάστασης της υγείας του προς υποβολή στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών. Σε ό,τι αφορά την υπερόστωση του μαστοειδούς μέρους, ο Ε.Σ. επεσήμαινε ότι επρόκειτο για μία σπάνια πάθηση η οποία, υπό ορισμένες συνθήκες, μπορούσε να προκαλέσει εμβόες, ημικρανίες στον ασθενή καθώς και απώλεια της ακοής. Σε ό,τι αφορά την οσφυαλγία, σημείωνε ότι αυτή η πάθηση μπορούσε να προκαλέσει πολυάριθμα προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων διαταραχών του σφιγκτήρα οι οποίες οδηγούν σε ακράτεια. Ο Ε.Σ. συνιστούσε χειρουργική αντιμετώπιση της υπερόστωσης καθώς και χειρουργική εκτίμηση και, ενδεχομένως, επέμβαση για την οξεία οσφυαλγία.

17. Εν γένει, το 2009 και το 2010, ο προσφεύγων υπέβαλε στις σωφρονιστικές αρχές των φυλακών Μαλανδρίνου δέκα αιτήσεις στις οποίες εξέθετε την ιατρική κατάστασή του και ζητούσε τη μεταφορά του σε

εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο προκειμένου να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις. Επιπλέον, από τον φάκελο προκύπτει ότι μεταξύ Ιουλίου 2007 και Απριλίου 2011, ο προσφεύγων μεταφέρθηκε είκοσι δύο φορές σε δημόσια νοσοκομεία προκειμένου να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις σχετικές με τις δύο παθήσεις του.

Γ. Οι αιτήσεις αναστολής της εκτέλεσης της επιβληθείσας στον προσφεύγοντα ποινής

18. Στις 31 Ιουλίου 2008, 30 Οκτωβρίου 2009, 11 Ιανουαρίου και 9 Απριλίου 2010 αντίστοιχα, ο προσφεύγων κατέθεσε τέσσερις αιτήσεις αναστολής της εκτέλεσης της ποινής του, σύμφωνα με το άρθρο 497 του κώδικα ποινικής δικονομίας. Υποστήριξε ότι τα ιατρικά προβλήματά του δεν μπορούσαν να αντιμετωπισθούν εντός των φυλακών και ότι υφίστατο ανάγκη μεταφοράς του σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο. Σε αυτές τις αιτήσεις, ο προσφεύγων αναφερόταν ρητά στην ανάγκη χειρουργικής αντιμετώπισης της οξείας οσφυαλγίας. Ειδικότερα, παραθέτοντας τα ιατρικά πιστοποιητικά που είχαν χορηγήσει οι εξειδικευμένοι ιατροί, παραπονείτο για έντονους πόνους οι οποίοι προκαλούνταν από τη συμπίεση των νεύρων και των μεσοσπονδύλιων δίσκων, με αποτέλεσμα να αισθάνεται τεράστια πίεση στην πλάτη και τα πόδια.

19. Οι αιτήσεις αυτές απορρίφθηκαν από το εφετείο. Το εν λόγω δικαστήριο δέχθηκε, αφού έλαβε υπόψη τα στοιχεία του φακέλου, ότι δεν πληρούνταν οι προϋποθέσεις αναστολής της εκτέλεσης της ποινής (αποφάσεις αριθ. 2864/2008, 3271/2009, 344/2010 –η τελευταία απόφαση που αφορά την αίτηση της 9^{ης} Απριλίου 2010 δεν προσκομίζεται). Οι αποφάσεις αυτές δεν επιδέχονταν προσφυγής.

Δ. Η αίτηση προσωρινών μέτρων ενώπιον του Δικαστηρίου και η σχετική διαδικασία

20. Στις 22 Μαρτίου 2010, ο προσφεύγων κατέθεσε ενώπιον του Δικαστηρίου αίτηση προσωρινών μέτρων δυνάμει του άρθρου 39 του

κανονισμού του Δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι η κράτησή του ήταν ασυμβίβαστη με την κατάσταση της υγείας του. Στις 31 Μαΐου 2010, η προεδρεύουσα του πρώτου τμήματος αποφάσισε να διατάξει την ελληνική κυβέρνηση να μεταφέρει τον προσφεύγοντα σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο προκειμένου να υποβληθεί σε εγχείριση, σύμφωνα με τη γνωμάτευση των ιατρών που τον είχαν εξετάσει.

21. Στις 12 Μαΐου 2010, ο προσφεύγων είχε μεταφερθεί στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο της Πάτρας όπου εξετάστηκε από νευροχειρουργό. Ο εν λόγω ιατρός επιβεβαίωσε ότι οι παθήσεις του προσφεύγοντος έπρεπε να τύχουν χειρουργικής αντιμετώπισης. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την οσφυαλγία, επισημάνθηκε ότι απαιτείτο χειρουργική επέμβαση λόγω της επιμονής των συμπτωμάτων της πάθησης.

22. Στις 27 Οκτωβρίου 2010, ο προσφεύγων υπεβλήθη σε χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός». Ειδικότερα, έγινε αφαίρεση δίσκου προκειμένου να ανακουφισθεί η πίεση που ασκούσε ο μεσοσπονδύλιος δίσκος στις νευρικές ρίζες. Ο προσφεύγων νοσηλεύτηκε στο εν λόγω νοσοκομείο έως τις 3 Νοεμβρίου 2010. Σύμφωνα με το ιατρικό πιστοποιητικό που χορήγησε το νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» στις 3 Ιανουαρίου 2011, η μετεγχειρητική πορεία του προσφεύγοντος ήταν ικανοποιητική.

23. Σύμφωνα με την ιατρική βεβαίωση της 31^{ης} Μαρτίου 2011, μετά την χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία, ο προσφεύγων αρνείτο διαρκώς να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση για την υπερόστωση.

24. Στις 4 Απριλίου 2011, η κεντρική επιτροπή μεταγωγών κρατουμένων έκανε δεκτή την αίτηση του προσφεύγοντος και διέταξε τη μεταφορά του στις αγροτικές φυλακές της Τίρυνθας. Σύμφωνα με το ιατρικό πιστοποιητικό της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2011, το οποίο χορήγησε ο υπηρετών στο ιατρείο των φυλακών Μαλανδρίνου ιατρός Σ.Σ., ο προσφεύγων δε λάμβανε φαρμακευτική αγωγή και μπορούσε να πραγματοποιηθεί η μεταφορά του στις φυλακές Τίρυνθας.

25. Στις 6 Απριλίου 2011, η ιατρική εξέταση της υπερόστωσης του προσφεύγοντος στο νοσοκομείο του Ρίου αναβλήθηκε, καθώς αυτός ήταν σε άδεια η οποία προβλέπεται από τον σωφρονιστικό κανονισμό.

26. Στις 11 Απριλίου 2011, ο ιατρός Μ.Σ., υπηρετών στο ιατρείο των φυλακών Κορυδαλλού, επιβεβαίωσε τη χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία προσθέτοντας ότι οι καθυστερήσεις οφείλονταν στη μακριά λίστα αναμονής καθώς και στους δισταγμούς του προσφεύγοντος.

27. Σύμφωνα με μία βεβαίωση υπογεγραμμένη από τον προσφεύγοντα η οποία έφερε ημερομηνία 19 Απριλίου 2011, αυτός δεν επιθυμούσε τη μεταφορά του στο νοσοκομείο του Ρίου για περαιτέρω εξετάσεις, «καθώς δεν είχε πρόβλημα υγείας».

II. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ

28. Τα εφαρμοστέα τμήματα των άρθρων 497, 557 και 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας έχουν ως εξής:

Άρθρο 497

«(...)

7. Σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε με απόφαση πρωτοβάθμιου δικαστηρίου σε ποινή στερητική της ελευθερίας και άσκησε έφεση, η οποία όμως δεν έχει ανασταλτική δύναμη, μπορεί να ζητηθεί, με αίτηση του ίδιου ή του εισαγγελέα, η αναστολή της εκτέλεσεως της πρωτόδικης αποφάσεως, μέχρις ότου εκδοθεί η τελεσίδικη απόφαση του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου.

(...)»

Άρθρο 557

«1. Η εκτέλεση της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής που έχει αρχίσει μπορεί να διακοπεί στις περιπτώσεις των άρθρων 429 παρ.3 και 556 στοιχ. α, β και γ, καθώς και των παρ.2 και 7 αυτού του άρθρου.

2. Αν εκείνος που εκτίει την ποινή νοσηλεύεται σε νοσοκομείο σύμφωνα με τις διατάξεις για τη νοσηλεία των κρατουμένων και αν εξαιτίας βαριάς νόσου βρίσκεται σε τέτοια κατάσταση, ώστε η

συνέχιση της νοσηλείας του σε οποιοδήποτε τέτοιο νοσοκομείο να μην μπορεί να αποτρέψει ανήκεστη βλάβη της υγείας του, μπορεί, αν η αποτροπή είναι δυνατή με νοσηλεία του σε άλλο νοσηλευτικό ίδρυμα που κατονομάζεται ειδικά, να ζητήσει να εισαχθεί σ' αυτό για να συνεχίσει με δικές του δαπάνες τη νοσηλεία του. Η κατ'οίκον νοσηλεία αποκλείεται.

3. Για την παραπάνω αίτηση αποφαινεται το δικαστήριο (...) με απόφαση του που πρέπει να έχει ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία. Η απόφαση αυτή εκδίδεται ύστερα: α) από γνώμη δύο ιατροδικαστών, ή, αν δεν υπάρχουν, δύο γιατρών υπαλλήλων του δημοσίου ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου για το αν είναι αναγκαίο να εισαχθεί ο κρατούμενος στο νοσηλευτικό ίδρυμα που προτείνεται από αυτόν, β) από γνώμη του νοσοκομείου στο οποίο νοσηλεύεται ο αιτών και γ) από δήλωση του νοσηλευτικού ιδρύματος που υποδεικνύεται από τον αιτούντα ότι μπορεί αυτό να αναλάβει τη νοσηλεία του.

4. Αν το δικαστήριο δεχθεί την αίτηση, διατάσσει να διακοπεί έως πέντε μήνες η εκτέλεση της ποινής. Ύστερα από αίτηση του ενδιαφερόμενου ή του εισαγγελέα, που υποβάλλεται πριν από τη λήξη του πενταμήνου, το ίδιο δικαστήριο μπορεί κάθε φορά να παρατείνει τον παραπάνω χρόνο έως πέντε μήνες, αν η ανάγκη διακοπής εξακολουθεί να υπάρχει.

(...)

7. Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις, αν η διακοπή που έχει διαταχθεί (...) δεν μπορεί να αποτρέψει ανήκεστη βλάβη της υγείας ή κίνδυνο της ζωής και αν η αποτροπή αυτή μπορεί πραγματικά να επιτευχθεί με τη κατ'οίκον νοσηλεία, το δικαστήριο έπειτα από αίτηση του καταδίκου μπορεί για το σκοπό αυτό να διατάξει να διακοπεί η εκτέλεση της ποινής.

(...)»

Η νομολογία του Αρείου Πάγου δέχεται ότι από τον συνδυασμό των άρθρων 370, 504 και 506 του κώδικα ποινικής δικονομίας προκύπτει ότι η

απόφαση του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου επί της αίτησης, δυνάμει του άρθρου 557 του κώδικα ποινικής δικονομίας, αναστολής της εκτέλεσης της επιβληθείσας ποινής δεν επιδέχεται προσφυγής (ΑΠ 749/2005).

Άρθρο 572

«1. Ο εισαγγελέας των πλημμελειοδικών του τόπου όπου εκτίεται η ποινή ασκεί τις προβλεπόμενες στον κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων αρμοδιότητές του και μεριμνά για την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφάλειας, σύμφωνα με τις διατάξεις του κώδικα αυτού, του ποινικού κώδικα και των ειδικών νόμων για την εκτέλεση ποινών.

2. Για την άσκηση των κατά την παράγραφο 1 αρμοδιοτήτων του ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών επισκέπτεται τη φυλακή τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα. Κατά τις επισκέψεις αυτές δέχεται κρατουμένους που έχουν ζητήσει ακρόαση.

(...)»

29. Το άρθρο 6 του σωφρονιστικού κώδικα (νόμος αριθ. 2776/1999) έχει ως εξής:

«1. Στην περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος τους ή παράνομης εντολής, οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται γραπτώς και μέσα σε εύλογο χρόνο στο συμβούλιο φυλακής εφόσον, σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντα κώδικα δεν τους παρέχεται άλλο ένδικο βοήθημα. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την κοινοποίηση της απόφασης με την οποία απορρίπτεται το αίτημά τους ή μέσα σε ένα μήνα από την υποβολή της αναφοράς, αν δεν εκδόθηκε απόφαση, οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα προσφυγής στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών. Το δικαστήριο αυτό, εφόσον δεχθεί κατ'ουσίαν την προσφυγή, αίρει τα αποτελέσματα που απορρέουν από την παράνομη ενέργεια ή εντολή (...).

30. Οι εφαρμοστέες εν προκειμένω διατάξεις της υπουργικής απόφασης αριθ. 58819/2003 της 7^{ης} Απριλίου 2003 έχουν ως εξής:

Άρθρο 6

«1. Ο έλεγχος της νομιμότητας κατά την εκτέλεση των ποινών κατά της ελευθερίας (...) ασκείται από τον αρμόδιο εισαγγελέα-επόπτη.

2. Ο έλεγχος αυτός περιλαμβάνει (....) β) την εξασφάλιση δίκαιης μεταχείρισης και δικαστικής προστασίας για το σύνολο των κρατουμένων και γ) την ενημέρωση των κατά περίπτωση αρμόδιων δικαστικών και διοικητικών αρχών για το περιεχόμενο ακροάσεων ή αναφορών κρατουμένων ή μελών του προσωπικού, από τις οποίες προκύπτουν ενδείξεις για την τέλεση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών αδικημάτων κρατουμένων ή προσωπικού.»

Άρθρο 7

«1. Στο πλαίσιο της εποπτείας ο εισαγγελέας συνεργάζεται με τον διευθυντή και τους προϊσταμένους των τμημάτων του καταστήματος, και προβαίνει σε υποδείξεις σε θέματα που αφορούν την έκτιση των ποινών.

2. Ο εισαγγελέας-επόπτης ή ο αναπληρωτής του, ασκεί αρμοδιότητες δικαιοδοτικού, πειθαρχικού και ελεγκτικού χαρακτήρα.

Ειδικότερα, ο εισαγγελέας-επόπτης:

1. Μεριμνά για την εφαρμογή των διατάξεων που ισχύουν εκάστοτε για τη μεταχείριση των κρατουμένων καθώς και εκείνων του ποινικού κώδικα και των ειδικών νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και την εφαρμογή των μέτρων ασφάλειας.

(...)

9. Δέχεται σε ακρόαση κρατουμένους, συγγενείς και συνηγόρους τους, αν το ζητήσουν.

(...)

10. Εξετάζει θέματα δικαστικής προστασίας των κρατουμένων υποδεικνύοντας στους ενδιαφερόμενους να προβούν στις ενδεδειγμένες ενέργειες και προωθεί στις αρμόδιες αρχές αιτήματα νομικής βοήθειας κρατουμένων (...))»

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

I. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 13 ΚΑΙ 3 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

31. Ο προσφεύγων παραπονείται για την απουσία, κατά τη διάρκεια της κράτησής του, ενδεδειγμένης ιατρικής περίθαλψης για τα προβλήματα υγείας του και, ειδικότερα, για την υπερόστωση του μαστοειδούς μέρους του κροτάφου και την οξεία οσφυαλγία. Επιπλέον, παραπονείται για την απουσία αποτελεσματικού ενδίκου μέσου μέσω του οποίου θα μπορούσε να καταγγείλει τις ελλείψεις της θεραπευτικής αγωγής εντός των φυλακών. Επικαλείται τα άρθρα 3 και 13 της Σύμβασης, διατάξεις που έχουν ως εξής:

Άρθρο 3

«Ουδείς επιτρέπεται να επιβληθή εις βασάνους ούτε εις ποινάς ή μεταχείρισιν απανθρώπων ή εξευτελιστικάς.»

Άρθρο 13

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη (...) Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίαι παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των.»

A. Επί του παραδεκτού

1. Επιχειρήματα των διαδίκων

32. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει, καταρχήν, ότι η αιτίαση η ελκόμενη από το άρθρο 3 είναι απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων. Σημειώνει ότι, σε ό,τι αφορά τις αιτιάσεις σχετικά με τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές, τα όργανα της Σύμβασης έχουν ήδη κρίνει ότι ο προσφεύγων οφείλει, δυνάμει των άρθρων 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας και 6 του σωφρονιστικού κώδικα, να προσφύγει στον εισαγγελέα ή στο συμβούλιο των φυλακών, αντίστοιχα, προκειμένου να καταγγείλει τις συνθήκες κράτησής του. Επιπλέον, σε περίπτωση απόρριψης της αίτησής του στη βάση του άρθρου 6 του σωφρονιστικού κώδικα, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να αμφισβητήσει την απόφαση αυτή ενώπιον του αρμόδιου πλημμελειοδικείου (*Τσιβής κατά Ελλάδας*, αριθ. 11553/05, § 18, 6 Δεκεμβρίου 2007, *Σιάσιος και λοιποί κατά Ελλάδας*, αριθ. 30303/07, § 19, 4 Ιουνίου 2009).

33. Εν προκειμένω, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι από τα αρχεία των φυλακών Κορυδαλλού και Μαλανδρίνου δεν προκύπτει ότι ο προσφεύγων έκανε χρήση των προαναφερόμενων ενδίκων μέσων για να καταγγείλει τις συνθήκες κράτησής του και, ειδικότερα, την ποιότητα της παρεχόμενης ιατρικής περίθαλψης.

34. Ο προσφεύγων υποστηρίζει ότι αιτήθηκε τέσσερις φορές στο αρμόδιο δικαστήριο την αναστολή της εκτέλεσης της ποινής του λόγω της κατάστασης της υγείας του. Επιπλέον, δυνάμει του νόμου αριθ. 2776/1999, απευθύνθηκε πολλές φορές στο συμβούλιο των φυλακών προκειμένου να θέσει το θέμα της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του και της ανάγκης μεταφοράς σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο.

2. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

35. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η προβαλλόμενη από την Κυβέρνηση ένσταση συνδέεται στενά με την ουσία της αιτίας που διατυπώθηκε στο πεδίο του άρθρου 13 της Σύμβασης και αποφασίζει να τη συνενώσει με την επί της ουσίας εξέταση.

36. Διαπιστώνει επιπλέον ότι η προσφυγή δεν είναι προδήλως αβάσιμη υπό την έννοια του άρθρου 35 § 3α) της Σύμβασης. Σημειώνει επιπλέον ότι αυτή δεν προσκρούει σε κανέναν άλλο λόγο απαραδέκτου. Πρέπει επομένως να κηρυχθεί παραδεκτή.

B. Επί της ουσίας

1. Επιχειρήματα των διαδίκων

37. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι ο προσφεύγων μεταφέρθηκε πολυάριθμες φορές σε δημόσια νοσοκομεία, όπως το «Γεώργιος Γεννηματάς», τα γενικά νοσοκομεία Πειραιά, Αμφισσας και το πανεπιστημιακό νοσοκομείο του Ρίου προκειμένου να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις για τις παθήσεις του. Προσθέτει ότι καθόλη τη διάρκεια του εγκλεισμού του, ο προσφεύγων λάμβανε με επιμέλεια την απαιτούμενη ιατρική φροντίδα. Επισημαίνει την άρνηση του προσφεύγοντος να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση του καλοήθους όγκου που βρισκόταν στο εξωτερικό τμήμα του εγκεφάλου του. Επιπλέον, η Κυβέρνηση σημειώνει ότι η καθυστέρηση που σημειώθηκε στη χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία οφειλόταν και στους δισταγμούς του προσφεύγοντος και στον φόβο του να αντιμετωπισθεί χειρουργικά αυτή η πάθηση. Τέλος, η Κυβέρνηση σημειώνει ότι ο προσφεύγων εργάστηκε για μία αρκετά μακρόχρονη περίοδο κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του, ήτοι για 939 ημέρες, έχοντας τοποθετηθεί στο κουρείο και στην καθαριότητα των χώρων. Κατά την Κυβέρνηση, αν η κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντος ήταν τόσο σοβαρή όσο εκείνη που περιγράφεται στην προσφυγή του, δε θα μπορούσε να εργασθεί.

38. Ο προσφεύγων ανταπαντά ότι η ποιότητα της ιατρικής περίθαλψης που του παρασχέθηκε ήταν ανεπαρκής και ότι οι αρμόδιες αρχές παρέμειναν αδρανείς έως την υποβολή ενώπιον του Δικαστηρίου της αίτησής του για εφαρμογή του άρθρου 39 του Κανονισμού. Σε ό,τι αφορά την υπερόστωσή του, υποστηρίζει ότι η ανησυχητική κατάσταση της υγείας του επιβεβαιώνεται από πολυάριθμες ιατρικές βεβαιώσεις. Θεωρεί ότι ήταν φυσιολογικό να έχει δισταγμούς ως προς την εγχείριση και να νιώθει άγχος,

δεδομένης της πολυπλοκότητας των χειρουργικών επεμβάσεων που είχαν συστήσει οι θεράποντες ιατροί. Κατά την άποψή του, οι ελλείψεις της ιατρικής περίθαλψης που παρασχέθηκε καθόλη τη διάρκεια του εγκλεισμού του επέφεραν την επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την οσφυαλγία, προβάλλει τους έντονους πόνους που οφείλονταν στη συμπίεση των ραχιαίων νεύρων και προκαλούσαν μία αίσθηση έντονης πίεσης ιδίως στα πόδια. Υποστηρίζει ότι ένιωσε αισθήματα έντονης αγωνίας, λόγω της παράλειψης των εθνικών αρχών να του παράσχουν την ενδεδειγμένη ιατρική περίθαλψη και της τριετούς αναμονής προκειμένου να υποβληθεί σε χειρουργική αντιμετώπιση της οσφυαλγίας του.

2. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

α) Επί της αιτίας της ελκόμενης από το άρθρο 13 της Σύμβασης

39. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 13 της Σύμβασης εγγυάται την ύπαρξη στο εθνικό δίκαιο ενός ενδίκου μέσου για τις αιτιάσεις που κρίνονται «υποστηρίξιμες» σύμφωνα με τη Σύμβαση. Ένα τέτοιο ένδικο μέσο θα πρέπει να δίδει τη δυνατότητα στο αρμόδιο εθνικό δικαστήριο να εξετάσει το περιεχόμενο της αιτίας που στηρίζεται στη Σύμβαση και να προσφέρει την προσήκουσα επανόρθωση, ακόμα κι αν τα συμβαλλόμενα Κράτη απολαμβάνουν σχετικής διακριτικής ευχέρειας ως προς τον τρόπο συμμόρφωσής τους προς τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από την εν λόγω διάταξη.

40. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο κανόνας της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, ο οποίος διατυπώνεται στο άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, στηρίζεται στην υπόθεση, η οποία είναι ενσωματωμένη στο άρθρο 13 με το οποίο παρουσιάζει στενή ομοιότητα, ότι η εσωτερική έννομη τάξη παρέχει τη δυνατότητα αποτελεσματικού ενδίκου μέσου, τόσο στην πράξη όσο και στο νομικό πλαίσιο, ως προς την επικαλούμενη παραβίαση (*Kudla κατά Πολωνίας* [GC], αριθ. 30210/96, § 152, CEDH 2000-XI, *Hassan et Tchaouch κατά Βουλγαρίας* [GC], αριθ.

30985/96, §§ 96-98, CEDH 2000-XI). Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι δυνάμει του κανόνα της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, πριν να προσφύγει ενώπιον του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων πρέπει να έχει δώσει στο υπεύθυνο Κράτος τη δυνατότητα να επανορθώσει τις επικαλούμενες παραβιάσεις με τα εθνικά μέσα, χρησιμοποιώντας τα δικαστικά βοηθήματα που μπορούν να θεωρηθούν αποτελεσματικά και επαρκή και τα οποία προσφέρονται από την εθνική νομοθεσία (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας* [GC], αριθ. 29183/95, § 37, CEDH 1999-I).

41. Το άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης δεν προβλέπει παρά μόνον την εξάντληση των ενδίκων μέσων που σχετίζονται με τις επίδικες παραβιάσεις και είναι διαθέσιμα και επαρκή. Πρέπει να υπάρχουν σε επαρκή βαθμό βεβαιότητας, όχι μόνον στην θεωρία, αλλά και στην πράξη, άλλως στερούνται της απαιτούμενης αποτελεσματικότητας και προσβασιμότητας. Το εναγόμενο Κράτος έχει την ευθύνη να καταδείξει ότι οι απαιτήσεις αυτές εκπληρώνονται (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Dalia κατά Γαλλίας*, 19 Φεβρουαρίου 1998, § 38, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-I). Τέλος, εκείνος ο οποίος άσκησε ένδικο μέσο από τη φύση του ικανό να θεραπεύσει άμεσα –και όχι κατά έμμεσο τρόπο– την επίδικη κατάσταση, δεν υποχρεούται να εξαντλήσει άλλα στα οποία είχε δικαίωμα αλλά των οποίων η αποτελεσματικότητα θα ήταν αβέβαιη (*Μανουσάκης και λοιποί κατά Ελλάδας*, 26 Σεπτεμβρίου 1996, § 33, *Recueil* 1996-IV).

42. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η Κυβέρνηση δεν προσκομίζει καμία διοικητική ή δικαστική απόφαση ικανή να αποδείξει ότι ο προσφεύγων μπορούσε, μέσω των προβλεπόμενων από τα άρθρα 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας και 6 του σωφρονιστικού κώδικα ενδίκων μέσων, να καταγγείλει αποτελεσματικά τις επικαλούμενες ελλείψεις ως προς τη θεραπευτική αγωγή εντός των φυλακών. Κατά τα λοιπά, το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο προσφεύγων προέβαλε επαρκώς ενώπιον των αρμόδιων αρχών τα προβλήματα υγείας του τα οποία εκτίθενται επί του παρόντος ενώπιον του Δικαστηρίου. Ειδικότερα, κατέθεσε τέσσερις φορές ενώπιον του εφετείου αίτηση αναστολής της εκτέλεσης της ποινής του έως την εξέταση της έφεσής του, υποστηρίζοντας ότι οι παθήσεις του δεν μπορούσαν να αντιμετωπισθούν εντός των φυλακών και ότι υπήρχε ανάγκη

μεταφοράς του σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο. Οι αιτήσεις αυτές απορρίφθηκαν από το προαναφερόμενο δικαστήριο. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η Κυβέρνηση ουδόλως προβάλλει ότι το εν λόγω ένδικο μέσο ήταν ικανό να θεραπεύσει την επίδικη κατάσταση.

43. Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο θα πρέπει να απορρίψει την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων, τα οποία βασίζονταν στα άρθρα 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας και 6 του σωφρονιστικού κώδικα. Επιπλέον, δεδομένου ότι η Κυβέρνηση δεν προέβαλε κανένα άλλο ένδικο μέσο το οποίο θα μπορούσε να έχει ασκήσει ο προσφεύγων προκειμένου να επιτύχει την επανόρθωση της επικαλούμενης παραβίασης στη βάση του άρθρου 3 της Σύμβασης, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το Κράτος δεν εκπλήρωσε τις απορρέουσες από το άρθρο 13 της Σύμβασης υποχρεώσεις του.

44. Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση αυτής της διάταξης.

β) Επί της αιτίας της ελκόμενης από το άρθρο 3 της Σύμβασης

ι. Γενικές αρχές

45. Μία μεταχείριση πρέπει να είναι ενός ελαχίστου βαθμού σοβαρότητας προκειμένου να εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 3. Η εκτίμηση αυτού του ελαχίστου ορίου είναι κατ'ουσίαν σχετική και εξαρτάται από το σύνολο των δεδομένων της υπόθεσης και ιδίως από τη φύση και το πλαίσιο της μεταχείρισης, τη διάρκειά της και από τις σωματικές και/ή πνευματικές επιπτώσεις της, όπως και, ενίοτε, από το φύλο, την ηλικία και την κατάσταση της υγείας του θύματος (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Dybeku κατά Αλβανίας*, αριθ. 41153/06, § 36, 18 Δεκεμβρίου 2007, *Mikadzé κατά Ρωσίας*, αριθ. 52697/99, § 108, 7 Ιουνίου 2007). Προκειμένου μία τιμωρία ή μεταχείριση η οποία τη συνοδεύει να είναι «απάνθρωπες» ή «εξευτελιστικές», ο πόνος θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να υπερβαίνει εκείνον που αναπόφευκτα ενέχει μία δεδομένη μορφή μεταχείρισης ή νόμιμης τιμωρίας (βλέπε, για παράδειγμα, *Παշκυ και λοιποί κατά Μολδαβίας*

και Ρωσίας [GC], αριθ. 48787/99, § 428, CEDH 2004-VII και *Lorsé και λοιποί κατά Ολλανδίας*, αριθ. 52750/99, § 62, 4 Φεβρουαρίου 2003).

46. Όσον αφορά πρόσωπα τα οποία έχουν στερηθεί την ελευθερία τους, το άρθρο 3 επιβάλλει στο Κράτος την υποχρέωση να οργανώσει το σωφρονιστικό σύστημά του κατά τρόπο που να διασφαλίζει για τους κρατούμενους τον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειάς τους (*Soukhonoy κατά Ρωσίας*, αριθ. 63955/00, § 31, 27 Μαρτίου 2008, *Benediktov κατά Ρωσίας*, αριθ. 106/02, § 37, 10 Μαΐου 2007). Αυτή η θετική υποχρέωση απαιτεί οι τρόποι εκτέλεσης του μέτρου να μην υποβάλλουν τον ενδιαφερόμενο σε αγωνία ή δοκιμασία εντάσεως η οποία υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο πόνου το οποίο συνεπάγεται η κράτηση και ότι, λαμβανομένων υπόψη των πρακτικών απαιτήσεων της φυλάκισης, η υγεία και η ευεξία του κρατούμενου πρέπει να διασφαλίζονται προσηκόντως, ιδίως με τη χορήγηση της απαιτούμενης ιατρικής περίθαλψης (*Mouisel κατά Γαλλίας*, αριθ. 67263/01, § 40, CEDH 2002-IX).

47. Από τη νομολογία προκύπτει ότι το καθήκον περίθαλψης του ασθενούς κατά την κράτησή του επιβάλλει στο Κράτος τις ιδιαίτερες υποχρεώσεις της μέριμνας ώστε ο κρατούμενος να είναι ικανός να εκτίσει την ποινή του, της παροχής της αναγκαίας ιατρικής περίθαλψης και της προσαρμογής, ενδεχομένως, των γενικών συνθηκών κράτησης στην ιδιαίτερη κατάσταση της υγείας του (*Ξηρός κατά Ελλάδας*, αριθ. 1033/07, § 73, 9 Σεπτεμβρίου 2010).

48. Αναφορικά με την πρώτη υποχρέωση, σε ένα Κράτος δικαίου, η συνέχιση της εκτέλεσης της ποινής προϋποθέτει ότι ο κρατούμενος έχει την ικανότητα να υποστεί την κράτηση. Αν και δεν μπορούμε να εξάγουμε γενική υποχρέωση αποφυλάκισης ή ακόμα μεταφοράς κρατούμενου σε πολιτικό νοσοκομείο, ακόμα και αν ο τελευταίος πάσχει από μία πάθηση ιδιαίτερα δύσκολη ως προς την αντιμετώπισή της (προαναφερόμενη απόφαση *Mouisel, loc.cit.*), το Δικαστήριο δεν θα μπορούσε να αποκλείσει ότι, σε ιδιαίτερα σοβαρές συνθήκες, μπορούμε να βρεθούμε αντιμέτωποι με καταστάσεις στις οποίες η ορθή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης απαιτεί όπως λαμβάνονται μέτρα ανθρωπιστικής φύσεως για τη διασφάλισή της (*Matencio κατά Γαλλίας*, αριθ. 58749/00, § 76, 15 Ιανουαρίου 2004,

Σακκόπουλος κατά Ελλάδας, αριθ. 61828/00, § 38, 15 Ιανουαρίου 2004). Συνεπώς, σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου η κατάσταση της υγείας του ασθενούς είναι απολύτως ασυμβίβαστη με την κράτησή του, το άρθρο 3 μπορεί να απαιτεί την αποφυλάκιση του ατόμου υπό ορισμένες προϋποθέσεις (*Rojkon κατά Ρωσίας*, αριθ. 64140/00, § 104, 19 Ιουλίου 2007).

49. Αναφορικά με τη δεύτερη υποχρέωση, η έλλειψη προσήκουσας ιατρικής περίθαλψης μπορεί καταρχήν να αποτελέσει μία μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 (βλέπε *Ilhan κατά Τουρκίας* [GC], αριθ. 22277/93, § 87, CEDH 2000-VII, *Gennadiy Naoumenko κατά Ουκρανίας*, αριθ. 42023/98, § 112, 10 Φεβρουαρίου 2004). Το Δικαστήριο απαιτεί, καταρχήν, την ύπαρξη μίας προσήκουσας ιατρικής παρακολούθησης του ασθενούς και την καταλληλότητα της συνιστώμενης για την κατάστασή του ιατρικής περίθαλψης (*Khatayev κατά Ρωσίας*, αριθ. 56994/09, § 84, 11 Οκτωβρίου 2011). Η αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης θεραπείας προϋποθέτει έτσι ότι οι σωφρονιστικές αρχές προσφέρουν στον κρατούμενο την ιατρική περίθαλψη που έχουν υποδείξει οι αρμόδιοι γιατροί (βλέπε *Soysal κατά Τουρκίας*, αριθ. 50091/99, § 50, 3 Μαΐου 2007, *Gorodnitchev κατά Ρωσίας*, αριθ. 52058/99, § 91, 24 Μαΐου 2007). Επιπλέον, η επιμέλεια και η συχνότητα με την οποία παρέχεται ιατρική περίθαλψη στον ενδιαφερόμενο αποτελούν δύο στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση της συμβατότητας της θεραπείας του με τις απαιτήσεις του άρθρου 3. Ειδικότερα, οι δύο αυτοί παράγοντες δεν αξιολογούνται από το Δικαστήριο κατά τρόπο απόλυτο, αλλά λαμβάνοντας κάθε φορά υπόψη τη συγκεκριμένη κατάσταση της υγείας του κρατουμένου (*Σερίφης κατά Ελλάδας*, αριθ. 27695/03, § 35, 2 Νοεμβρίου 2006, *Rohde κατά Δανίας*, αριθ. 69332/01, § 106, 21 Ιουλίου 2005, *Iorgov κατά Βουλγαρίας*, αριθ. 40653/98, § 85, 11 Μαρτίου 2004, *Sediri κατά Γαλλίας* (déc.), αριθ. 4310/05, 10 Απριλίου 2007). Σε γενικές γραμμές, η επιδείνωση της υγείας του κρατουμένου δε διαδραματίζει αφ'εαυτής αποφασιστικό ρόλο όσον αφορά την τήρηση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο θα εξετάζει κάθε φορά αν η επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του ενδιαφερομένου οφειλόταν σε ελλείψεις στην παρεχόμενη ιατρική

περίθαλψη (βλέπε *Κοτσαύτης κατά Ελλάδα*, αριθ. 39780/06, § 53, 12 Ιουνίου 2008).

50. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την τρίτη υποχρέωση, το Δικαστήριο απαιτεί το σωφρονιστικό περιβάλλον να είναι προσαρμοσμένο, εφόσον κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο, στις ειδικές ανάγκες του κρατούμενου προκειμένου να του επιτρέπεται να εκτίει την ποινή του σε συνθήκες που δεν θίγουν την ηθική ακεραιότητά του. Έως σήμερα, το Δικαστήριο έχει ήδη εξετάσει υποθέσεις που αφορούν την ανάγκη λήψης ειδικών μέτρων εντός των φυλακών προκειμένου να επιτραπεί στους κρατούμενους που πάσχουν από σημαντικές σωματικές αναπηρίες να ικανοποιούν τις καθημερινές προσωπικές ανάγκες κατά τρόπο συμβατό με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (*Vincent κατά Γαλλίας*, αριθ. 6253/03, §§ 104-114, 24 Οκτωβρίου 2006, *Mathew κατά Ολλανδίας*, αριθ. 24919/03, §§ 190-191, CEDH 2005-IX, *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αριθ. 33394/96, § 29, CEDH 2001-VII).

51. Τέλος, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η αξιοπρέπεια και η ελευθερία του ανθρώπου βρίσκονται στην ίδια την ουσία της Σύμβασης (*Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC], αριθ. 28957/95, § 90, CEDH 2002-VI). Στο πεδίο της ιατρικής βοήθειας, η επιβολή μίας θεραπείας χωρίς την ελεύθερη, ρητή και εν επιγνώσει συναίνεση ενός ανηλίκου έχοντος σώας τας φρένας δεν είναι σύμφωνη με το δικαίωμά του στην σωματική ακεραιότητα και, *a fortiori*, με τη Σύμβαση (βλέπε *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αριθ. 61827/00, §§ 82-83, CEDH 2004-II, *Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά της Μόσχας κατά Ρωσίας*, αριθ. 302/02, § 135, 10 Ιουνίου 2010, *V.C. κατά Σλοβακίας*, αριθ. 18968/07, § 105, 8 Νοεμβρίου 2011).

ii. Εφαρμογή των προαναφερόμενων αρχών στην προκειμένη υπόθεση

52. Στρεφόμενο προς την παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι οι αιτιάσεις του προσφεύγοντος δεν αφορούν την ικανότητα να εκτίσει την ποινή του ή την προσαρμογή των γενικών συνθηκών κράτησης στην ιδιαίτερη κατάσταση της υγείας του. Στις παρατηρήσεις του ενώπιον του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων εστιάζει την επιχειρηματολογία του επί της ποιότητας της ιατρικής περίθαλψης που του

παρασχέθηκε καθόλη τη διάρκεια της κράτησής του. Ειδικότερα, αναφέρεται στην αναιτιολόγητη καθυστέρηση που σημειώθηκε στην χειρουργική αντιμετώπιση των παθήσεών του και στην παράλειψη των αρμόδιων αρχών να τον μεταφέρουν εγκαίρως σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο. Συνεπώς, το Δικαστήριο θα εξετάσει την καταλληλότητα της θεραπευτικής αγωγής που παρασχέθηκε στον ενδιαφερόμενο ως προς τις δύο παθήσεις για τις οποίες παραπονείται ενώπιον του, ήτοι την υπερόστωση του μαστοειδούς μέρους του κροτάφου και την οξεία οσφυαλγία.

α) Επί της υπερόστωσης του μαστοειδούς μέρους του κροτάφου

53. Πριν μελετήσει την ποιότητα της ιατρικής περίθαλψης που παρασχέθηκε ως προς αυτή την πάθηση, το Δικαστήριο εκτιμά ότι το πρώτο ερώτημα επί του οποίου οφείλει να αποφανθεί είναι αν υπήρξε συναίνεση εκ μέρους του προσφεύγοντος επί της σχετικής χειρουργικής επέμβασης. Το Δικαστήριο σημειώνει ως προς τούτο ότι ο προσφεύγων είχε γνωστοποιήσει ρητά, από το 2007, στις σωφρονιστικές αρχές την άρνησή του να υποβληθεί σε περαιτέρω ιατρικές εξετάσεις ή ακόμη σε χειρουργική επέμβαση για την υπερόστωση. Παρόλο που υποβλήθηκε στη συνέχεια σε πολυάριθμες ιατρικές εξετάσεις για αυτή την πάθηση και ζήτησε τη μεταφορά του σε εξειδικευμένο κέντρο, από το φάκελο δεν προκύπτει ότι εν τω μεταξύ εγκατέλειψε την πρόθεσή του να μην υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση. Αντιθέτως, κατόπιν της χειρουργικής επέμβασης για την οσφυαλγία του, ο προσφεύγων επανέλαβε πολλές φορές τη βούλησή του να μην υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση για την υπερόστωση. Ειδικότερα, η ιατρική βεβαίωση της 31^{ης} Μαρτίου 2011 επισημαίνει ότι κατόπιν της χειρουργικής επέμβασης για την οσφυαλγία, ο προσφεύγων αρνείτο διαρκώς να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση για την υπερόστωση. Επιπλέον, στην υπογεγραμμένη από τον προσφεύγοντα βεβαίωση της 19^{ης} Απριλίου 2011, αυτός επιβεβαίωνε ότι δεν επιθυμούσε τη μεταφορά του στο νοσοκομείο του Ρίου προκειμένου να υποβληθεί σε εξετάσεις, «καθώς δεν είχε πρόβλημα υγείας».

54. Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη το επιχείρημα του προσφεύγοντος, ήτοι ότι οι υπεκφυγές του οφείλονταν στο άγχος και την αγωνία για το ενδεχόμενο μίας σημαντικής χειρουργικής επέμβασης. Θεωρεί ωστόσο ότι οι προσωπικοί λόγοι επί των οποίων ο προσφεύγων μπορούσε να βασίσει την άρνησή του να υποβληθεί στην εν λόγω χειρουργική επέμβαση, δεν επηρεάζουν το αντικειμενικό γεγονός ότι δεν είχε δώσει τη συναίνεσή του προς τούτο. Το Δικαστήριο σημειώνει επιπλέον ότι όπως προκύπτει από τον φάκελο και τα επιχειρήματα των διαδίκων, η πάθηση του προσφεύγοντος ήταν σοβαρή αλλά δεν υφίστατο άμεση θεραπευτική ανάγκη η οποία θα μπορούσε, υπό προϋποθέσεις, να αιτιολογήσει μία ιατρική επέμβαση αντίθετη προς τη βούλησή του (βλέπε *Herczegfalvy κατά Αυστρίας*, 24 Σεπτεμβρίου 1992, § 82, série A no. 244, *Naoumenko κατά Ουκρανίας*, αριθ. 42023/98, § 112, 10 Φεβρουαρίου 2004).

55. Επιπλέον, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η υπερόστωση του προσφεύγοντος έτυχε συνεχούς και υποδειχθείσας από ιατρούς θεραπευτικής αγωγής και ότι αυτή η πάθηση δεν επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του. Δεδομένου ότι ο προσφεύγων δε συναίνεσε στη χειρουργική θεραπεία της υπερόστωσής του, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι εθνικές αρχές έπραξαν ότι θα μπορούσε εύλογα να απαιτηθεί από εκείνες ως προς αυτή την πάθηση και, ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την ποιότητα της παρασχεθείσας ιατρικής περίθαλψης. Συνεπώς, δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης ως προς τούτο.

β) Επί της οξείας οσφυαλγίας

56. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι ο σοβαρός χαρακτήρας αυτής της πάθησης επισημάνθηκε πολυάριθμες φορές στις ιατρικές βεβαιώσεις που συνέταξαν οι θεράποντες ιατροί. Ενδεικτικά, ο ιατροδικαστής Ε.Σ. επεσήμαινε στην έκθεσή του με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 2010 ότι η οσφυαλγία από την οποία έπασχε ο προσφεύγων μπορούσε να προκαλέσει διαταραχές του σφιγκτήρα οι οποίες οδηγούσαν σε ακράτεια. Επιπλέον, στις 30 Οκτωβρίου, 16 Δεκεμβρίου 2008, 30 Σεπτεμβρίου 2009 και 26 Ιανουαρίου και 12 Μαΐου 2010, διάφοροι ιατροί

υπηρετούντες σε ιδιωτικά και δημόσια ιδρύματα, συνέστησαν τη χειρουργική αντιμετώπιση της οσφυαλγίας. Το Δικαστήριο σημειώνει επί αυτού ότι καθόλη τη διάρκεια του εγκλεισμού του ο προσφεύγων δεν αντιτέθηκε στη χειρουργική αντιμετώπιση αυτής της πάθησης. Έτσι, στη βεβαίωσή του με ημερομηνία 16 Νοεμβρίου 2007 προς τις σωφρονιστικές αρχές των φυλακών Κορυδαλλού, εξέφραζε αντιρρήσεις μόνο ως προς τη χειρουργική επέμβαση για την υπερόστωση. Επιπλέον, στις αιτήσεις του για αναστολή της εκτέλεσης της ποινής του, ο προσφεύγων είχε επικαλεστεί ρητά έντονους πόνους οι οποίοι προκαλούνταν από τη συμπίεση των νεύρων, με αποτέλεσμα να αισθάνεται τεράστια πίεση στην πλάτη και τα πόδια.

57. Βέβαια, ο ιατρός Μ.Σ. αναφέρει στη βεβαίωσή του με ημερομηνία 11 Απριλίου 2011 ότι οι καθυστερήσεις στη χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία οφείλονταν εν μέρει στους δισταγμούς του προσφεύγοντος. Ωστόσο, η δήλωση αυτή, η οποία έλαβε χώρα πολλούς μήνες μετά την εγχείριση, είναι αρκετά ασαφής και δεν επιβεβαιώνεται από το σύνολο των εγγράφων του φακέλου. Πράγματι, ο προσφεύγων απευθύνθηκε δέκα φορές στις σωφρονιστικές αρχές, δυνάμει του νόμου αριθ. 2776/1999, προκειμένου να επιστήσει την προσοχή τους στην κατάσταση της υγείας του και να ζητήσει τη μεταφορά του σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο. Επιπλέον, στις τέσσερις αιτήσεις αναστολής της ποινής του, ο προσφεύγων περιέγραφε λεπτομερώς την κατάσταση της υγείας του χωρίς να εκφράζει την αντίθεσή του στη χειρουργική αντιμετώπιση της οξείας οσφυαλγίας. Αντιθέτως, υποστήριζε ότι η χειρουργική αντιμετώπιση αυτής της πάθησης ήταν αναγκαία. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι εν προκειμένω, και αντίθετα με την περίπτωση της υπερόστωσης, ο προσφεύγων είχε συναινέσει στη χειρουργική επέμβαση για την οσφυαλγία, κάτι που σε κάθε περίπτωση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι αυτή έλαβε χώρα τον Οκτώβριο του 2010.

58. Όσον αφορά την ποιότητα της παρασχεθείσας ιατρικής περίθαλψης, το Δικαστήριο αναγνωρίζει, αφενός, ότι οι σωφρονιστικές αρχές επέδειξαν βούληση να παράσχουν στον προσφεύγοντα μία θεραπεία η οποία είχε υποδειχθεί από ιατρούς και εκτελείτο από εξειδικευμένο ιατρικό

προσωπικό. Η εξέλιξη της οσφυαλγίας παρακολουθείτο από ιατρούς υπηρετούντες είτε στα ιατρεία των φυλακών όπου κρατείτο ο προσφεύγων είτε σε δημόσια νοσοκομεία. Αφετέρου, παρόλο που η πάθηση αυτή διαγνώσθηκε τον Αύγουστο του 2007 και η ανάγκη χειρουργικής αντιμετώπισης της οσφυαλγίας είχε διατυπωθεί ρητά από τον Δεκέμβριο του 2008, ο προσφεύγων δεν υπεβλήθη στην εν λόγω επέμβαση παρά τον Οκτώβριο του 2010. Πρέπει ιδίως να σημειωθεί ότι η επέμβαση αυτή έλαβε χώρα μόνο κατόπιν της εφαρμογής από το Δικαστήριο του άρθρου 39 του Κανονισμού με την οποία υποδεικνυόταν στην Κυβέρνηση η μεταφορά του προσφεύγοντος σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο προκειμένου να υποβληθεί σε εγχείριση, σύμφωνα με τη γνωμάτευση των θεραπόντων ιατρών του. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, αυτή η καταλογιστέα στις αρμόδιες αρχές καθυστέρηση είναι πρωταρχικής σημασίας στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης. Όπως προκύπτει από τον φάκελο, ο προσφεύγων ένιωθε έντονους πόνους λόγω της συμπίεσης των μεσοσπονδύλιων δίσκων. Κατά τα λοιπά, τόσο οι σωφρονιστικές αρχές όσο και ο προσφεύγων γνώριζαν τις συνέπειες στην καθημερινή ζωή του τελευταίου εντός των φυλακών που θα επέφερε η επιδείνωση της οσφυαλγίας του. Όπως επεσήμανε ο ιατρός Ε.Σ. στην έκθεσή του με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 2010, η πάθηση του προσφεύγοντος ενδέχεται να προκαλέσει διαταραχές του σφιγκτήρα και ακράτεια.

59. Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη επί αυτού το επιχείρημα της Κυβέρνησης, ήτοι ότι η πάθηση δεν ήταν τόσο σοβαρή αφού ο προσφεύγων ήταν ικανός να εργασθεί κατά τη διάρκεια μίας μακράς περιόδου του εγκλεισμού του. Εν τούτοις, σημειώνει ότι καμία ιατρική βεβαίωση δεν είχε απαγορεύσει στον προσφεύγοντα την εργασία εντός των φυλακών. Το Δικαστήριο θεωρεί έτσι ότι λόγω της ιδιαιτερότητας αυτής της πάθησης, ο προσφεύγων μπορούσε να αναλάβει κάποιου είδους εργασία εκτός των ημερών κατά τις οποίες η οσφυαλγία του εμφάνιζε κρίση (βλέπε πιο πάνω παράγραφο 12). Σε κάθε περίπτωση, είναι αδιαμφισβήτητο ότι παρά τις σαφείς ιατρικές υποδείξεις περί ανάγκης χειρουργικής αντιμετώπισης της οσφυαλγίας, οι οποίες είχαν διατυπωθεί τον Δεκέμβριο του 2008, αυτή έλαβε χώρα με καθυστέρηση δύο περίπου ετών.

Εν κατακλείδει, το Δικαστήριο θεωρεί ότι πέραν του πόνου λόγω της οξείας οσφυαλγίας, ειδικότερα κατά τις κρίσεις της πάθησής του, οι συνέπειες που συνδέονται με ενδεχόμενη επιδείνωση αυτής, μπορούσαν να προκαλέσουν στον προσφεύγοντα αισθήματα πόνου, αγωνίας και αβεβαιότητας, αγγίζοντας έτσι τον απαιτούμενο από το άρθρο 3 της Σύμβασης βαθμό σοβαρότητας.

iii) Συμπέρασμα

60. Ενόψει των ανωτέρω σκέψεων, το Δικαστήριο συμπεραίνει την απουσία παραβίασης του άρθρου 3 της Σύμβασης σε ό,τι αφορά την ιατρική αντιμετώπιση της υπερόστωσης και παραβίαση αυτής της διάταξης λόγω της καθυστέρησης με την οποία οι εθνικές αρχές προέβησαν στη χειρουργική επέμβαση για την οξεία οσφυαλγία του προσφεύγοντος. Επιπλέον, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι τα υποδειχθέντα δυνάμει του άρθρου 39 του Κανονισμού προσωρινά μέτρα παύουν στο εξής να παράγουν αποτελέσματα.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 41 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

61. Σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης,

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους επιτρέπει την ατελή μόνον επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο επιδικάζει στον ζημιωθέντα διάδικο, εφόσον συντρέχει λόγος, μία δίκαιη ικανοποίηση.»

A. Ζημία

62. Ο προσφεύγων ζητεί 25.000 ευρώ για την ηθική βλάβη την οποία υποστηρίζει ότι υπέστη.

63. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι τυχόν διαπίστωση παραβίασης θα συνιστούσε αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση.

64. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι συντρέχει λόγος να επιδικάσει στον προσφεύγοντα 12.000 ευρώ για την ηθική βλάβη που υπέστη, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται ως φόρος.

Β. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

65. Ο προσφεύγων ζητεί ομοίως, προσκομίζοντας τιμολόγιο, 369 ευρώ για τα έξοδα και τη δικαστική δαπάνη στα οποία υποβλήθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου.

66. Η Κυβέρνηση δεν εκφέρει άποψη επί αυτού.

67. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η επιδίκαση εξόδων και δικαστικής δαπάνης στη βάση του άρθρου 41 προϋποθέτει την απόδειξη της πραγματικότητας, της αναγκαιότητάς τους και, επιπλέον, του εύλογου χαρακτήρα του ύψους τους (*Ιατρίδης κατά Ελλάδας* (δίκαιη ικανοποίηση) [GC], no. 31107/96, § 54, CEDH 2000-XI). Λαμβάνοντας υπόψη το έγγραφο που έχει στην κατοχή του και τη νομολογία του, το Δικαστήριο επιδικάζει στον προσφεύγοντα το αιτούμενο ποσό, ήτοι 369 ευρώ, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται από εκείνον ως φόρος επί αυτού του ποσού.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

68. Το Δικαστήριο κρίνει προσηκόν να βασίσει το επιτόκιο των τόκων υπερημερίας στο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΑ,

1. Συνενώνει με την επί της ουσίας εξέταση την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων και την απορρίπτει.

2. Κηρύσσει την προσφυγή παραδεκτή.

3. Αποφαίνεται ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

4. Αποφαίνεται ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης σε ό,τι αφορά την ιατρική αντιμετώπιση της υπερόστωσης και ότι υπήρξε παραβίαση της εν λόγω διάταξης λόγω της ποιότητας της ιατρικής φροντίδας που παρασχέθηκε στον προσφεύγοντα για την οξεία οσφυαλγία από την οποία έπασχε.

5. Αποφαίνεται

α) ότι το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει στον προσφεύγοντα, μέσα σε τρεις μήνες από την ημερομηνία που η απόφαση θα καταστεί οριστική σύμφωνα με το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης, τα ακόλουθα ποσά:

i) 12.000 (δώδεκα χιλιάδες) ευρώ, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται ως φόρος, για ηθική βλάβη,

ii) 369 (τριακόσια εξήντα εννέα) ευρώ, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται από τον προσφεύγοντα ως φόρος, για έξοδα και δικαστική δαπάνη,

β) ότι, από τη λήξη της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, τα ποσά αυτά θα προσαυξηθούν με τόκους υπολογιζόμενους με επιτόκιο ίσο με το επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το οποίο θα ισχύει κατά την εν λόγω περίοδο, προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

6. Απορρίπτει το αίτημα δίκαιης ικανοποίησης κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια κοινοποιήθηκε
εγγράφως στις 10 Μαΐου 2012 κατ'εφαρμογή του άρθρου 77 §§ 2 και 3 του
κανονισμού.

(υπογραφή)

André Wampach

Αναπληρωτής Γραμματέας

(υπογραφή)

Nina Vajić

Πρόεδρος